

СТАТУС МОДАЛЬНО ОРІЄНТОВАНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ: ПРОБЛЕМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

*Умрихіна Любов Володимирівна, канд. філол. наук, доцент
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди*

Модальність як багатоаспектне й неоднозначне мовне явище у її різноманітних аспектах і виявах завжди привертала увагу дослідників. Перші спроби визначення граматичного статусу окремих модальних значень містять праці, присвячені вивченню способових форм дієслова. Це зумовлено особливостями історичного розвитку поглядів на модальність і засоби її вираження в мові: спочатку зміст модального значення розглядали на синтаксичному рівні, а його вираження – на морфологічному. Завдяки дослідницькій роботі Ф. І. Буслаєва, Д. Н. Овсяніко-Куликовського, О. О. Потебні, І. Срезневського в граматиці утвердився погляд на виокремлення наказового способу, або імператива, що слугує для вираження наказу, прохання особи мовця та бажального способу, або оптатива, що виражає намір, бажання цієї ж особи та вимогу. Упродовж тривалого часу мовознавчій думці було властиве ототожнення імператива із модальним значенням спонукальності, а оптатива – із модальним значенням бажальності.

Поступово вивчення модальних значень перейшло до сфери синтаксису. Було помічено, що категорія способу – не єдиний засіб вираження модальності. У працях О.О. Шахматова, О. М. Пешковського була закладена ідея виокремлення спонукальних і бажальних речень як особливих типів синтаксичних конструкцій, структурну основу перших з яких складає дієслово-присудок у формі наказового способу, других – дієслово-присудок у формі інфінітива з модальною часткою *би*. Про розрізнення імперативних та спонукальних речень, а також оптативних та бажальних мова ще йде.

Починаючи з 70-х років ХХ ст., виникає посилений інтерес до модального рівня змістової організації речення, що пов'язано із вивченням

ролі мовленнєвої особистості у формуванні синтаксичних одиниць. Зміна теоретичних напрямків привернула увагу дослідників до модально орієнтованих конструкцій.

Із новим напрямом мовознавчих пошуків пов'язані спроби ідентифікувати спонукальні речення на основі специфічних структурних ознак та протиставити їх неспонукальним розповідним і питальним реченням. Дослідження спонукальних речень проводили на основі вивчення різних форм присудка. Аналізували спонукальні речення із формами наказового способу, із дієсловом у формі інфінітива, із перформативними дієсловами, а також питальні спонукальні речення та бездієслівні речення. Установлено, що спонукальні речення побудовані не тільки на ґрунті синтаксичних конструкцій із дієслівними присудками у формі наказового способу, що визнано спеціалізованою формою вираження спонукання, а можуть бути представлені конструкціями з дієслівними присудками у формі умовного способу, індикатива, інфінітива, а також неповними іменниковими та прислівниковими конструкціями (І. Р. Вихованець, Л. О. Кадомцева, Т. М. Корольова, Р. М. Новичкова, О. Д. Пономарів та ін.). Відповідно до цього виокремлюють так звані «неспеціалізовані» (Л. В. Бережан), «неспецифічні» (Н. В. Швидка), «непрямі» спонукальні конструкції (С. В. Мясоєдова), окрім власне спонукальних. Існує семантичний поділ спонукальних конструкцій на прямоспонукальні (що передбачають наявність адресанта та адресата – потенційного виконавця спонукуваної дії) і непрямоспонукальні (що передбачають, окрім зазначених вище учасників мовленнєвої ситуації, ще й співрозмовника – посередника, інформатора повідомлення про предмет спонукання) (Л. В. Бережан, С. В. Харченко). На основі функціонально-синтаксичного підходу спонукальні конструкції поділяють на монофункціональні (із домінуванням у цій групі імперативних форм) та поліфункціональні (Г. Г. Дрінко) або на імперативні конструкції та їх

«функціональні синоніми» (В. С. Храковський, О. П. Володін). Погляди мовознавців на компонентне наповнення виділених груп не тотожні.

Розширення бази виявлених моделей спонукальних конструкцій й арсеналу засобів вираження спонукальності призвело до змішування різних понять і явищ. Йдеться про складність та суперечливість у розрізненні, наприклад, спонукальних і бажальних речень, спонукальних і суто імперативних. Проблема кваліфікації спонукальних речень зумовлена, у свою чергу, розбіжністю у поглядах на природу спонукування як семантичної категорії. Уважаючи спонукування волевиявленням, спрямованим на здійснення чогось, дослідники обстоюють широкий погляд на спонукальні конструкції та відносять до них, зокрема, й ті, що передають значення бажаності, наприклад, із відтінком поради (Н. С. Авілова, Л. В. Бережан, І. І. Давидов, О. В. Ісаченко, М. У. Каранська, М. В. Леонова, В. М. Русанівський, Н. В. Швидка, О. С. Шевчук та ін.). Беручи за основу кваліфікацію спонукування як волевиявлення, спрямованого на привернення адресата до дії (із важливістю обов'язкового звернення до нього), дослідники дотримуються вузького погляду й обмежуються власне імперативними конструкціями (із наказовим дієслівним способом в основі структурування) (І. С. Андрєєва, О. Л. Даскалюк, І. П. Мучник, М. П. Муравицька, М. С. Скаб та ін.). До сьогодні немає чіткого розмежування спонукальних та імперативних конструкцій. Здебільшого ці два поняття фігурують в науково-дослідницькому обігу як синонімічні.

Із актуальністю врахування суб'єктивного фактору в мові пов'язано й дослідження бажальних синтаксичних конструкцій, хоча цьому типу модально орієнтованих конструкцій приділено уваги порівняно менше. У 90-х роках ХХ ст. вперше звернено увагу на необхідність виокремлення серед них оптативних речень. Проблемі визначення місця оптативних речень серед синтаксичних конструкцій із модальним значенням бажальності, а також відокремленню оптативних речень від спонукальних присвячено

спеціальні дослідження (О. В. Алтабаєвої, Т. І. Распопової, С. В. Скомаровської, Л. В. Умрихіної). Оптативні речення визнають переважно як речення, що виражають модальність бажальності (І. Р. Вихованець, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, М. Ф. Кобилянська, І. І. Слинко, К. Ф. Шульжук та ін.).

Поступове розширення аспектів вивчення оптатива: від розгляду його як суто морфологічної дієслівної категорії до семантико-синтаксичного вивчення речень із модальним значенням бажальності – зумовило нівелювання мовознавцями первинної сутності оптатива, його способового призначення. У зв'язку з цим до оптативних речень відносять речення будь-якої граматичної організації, так чи інакше пов'язані з вираженням бажального значення. У науковому обігу часто відбувається підміна понять і термінів, нерозрізненість оптатива – репрезентанта ірреальної бажальності (*Якби прийти*) і дезидератива – виразника реальної бажальності (*Хочу прийти*). Немає узгодженості у визначенні семантико-синтаксичної сутності зазначених мовних явищ. Необхідним є виокремлення бажальних і оптативних речень як самостійних типів модально орієнтованих конструкцій та встановлення чітких критеріїв їх розмежування.

Перспективним видається надання імперативним, спонукальним, бажальним та оптативним реченням статусу самостійних типів модально орієнтованих конструкцій. Потракування їх сутності потребує обов'язкового врахування морфолого-синтаксичного, семантико-синтаксичного й комунікативного рівнів організації у їх взаємозв'язку. Такий підхід до вивчення модально орієнтованих конструкцій корелює із прийнятим на сьогодні в лінгвістичній науці поглядом на центральну одиницю синтаксису – речення – з точки зору його триаспектності. Під останнім поняттям розуміють три взаємопов'язані рівні організації речення: формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний. Незважаючи на

відносну самотійність кожного з рівнів, вони тісно взаємодіють один з одним у межах формування синтаксичних конструкцій.

Список використаних джерел:

1. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові: дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 / Лариса Василівна Бережан. – Івано-Франківськ, 1997. – 194 с.
2. Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови: дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 / Оксана Любомирівна Даскалюк. – Чернівці, 2006. – 206 с.
3. Дрінко Г. Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах: дис. канд. філол. наук: 10.02.17 / Ганна Генадіївна Дрінко. – Донецьк, 2005. – 182 с.
4. Мясоєдова С. В. Категорія спонукування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови: дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 / Світлана Вадимівна Мясоєдова. – Харків, 2001. – 178 с.
4. Скомаровська С. В. Вербалізація бажальної модальності в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Світлана Володимирівна Скомаровська. – Київ, 2010.
5. Умрихіна Л. В. Семантика оптатива та засоби його вираження в сучасній українській мові: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Любов Володимирівна Умрихіна. – Харків, 2007. – 176 с.
6. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харченко Світлана Василівна. – К, 2001. – 207 с.
7. Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції: дис.... канд. філол. наук: 10.02.01/ Надія Валентинівна Швидка. – Слов'янськ, 1998. – 172 с.